EMLÉK ÉS VÉLEMÉNY GELLÉRI ANDOR ENDRÉRŐL

Déry Tibor

Útjelző táblának ezt a mondatot szögelném a Gelléri mű kapujára, s e visszaemlékezések fölé is: „Jaj, az élet olyan nagy folyam, s minden habnak története van". Nem félnék a mondat tartalmi banalitásától, tudván, hogy a közhelyek fogalmazzák meg a leghűségesebben az emberiség tapasztalatait, s egyben erkölcsi kódexét is, s nem riadnék vissza a fél-giccses kifejezésbeli banalitástól sem („az élet folyam"), mert a mondat második felében („minden habnak története van") egyszersmind lelepleződik az a mesterfogás is, amellyel e nagy író végrehajtja sajátlagos varázslatait: kirobbantja a tükörből a tükörképet, a valóságból az álmot, az élet elviselhetetlen nyomorúságából a szépséget.

Hogy nyomon követhessük, helyezzük vissza a mondatot az eredeti kontextusba. Rögtön elveszti szürkeségét. Mert nem az író mondja, akinek a szájában banalitás volna, hanem egy magányos, beszédes fiatalasszony elmélkedik emígy, aki meg szeretné osztani friss anyai boldogságát az egész világgal, s a szomszédban lakó ismeretlen asszonykával társalog — képzeletben. A köznapian megformulázott köznapi igazság egyszeriben hitelesen elsőszülötté és ragyogóvá válik attól, hogy megtelik a kis kíváncsi fiatalasszony üdeségével:

„A fiatalasszony mindenre oly kíváncsi... Például a szomszédban is van egy ifjú házaspár — hogy élhetnek azok? akkora náluk a csend. Pedig a falak a két lakás között nagyon vékonyak — modernek — de ha valaki úgy beszél, mint a szitakötő, surranva, zümmögve... ám a múltkor mégis meghallott néhány szót... milyen kellemes volna jóba lenni a szomszéd asszonykával; megbeszélni a nehéz női sorsot, s a végén nevetgélni azon, hogy ők már nagyságos asszonyok, sőt, ő —

a kíváncsi asszonyka — már anya is. — És maguknál — kérdezné — miért nincs kisgyerek? S amilyen jószájú ez a szomszéd asszonyka, odaát kifejtené, hogy az emberi élet oly nehéz — bizony-bizony, s a gyerek hátha éppen nő lesz, s a nő sorsa ma egyenesen szörnyűséges, bizony...

De azután a kis kíváncsi mégis csak így szólna — miután elismerte a bölcsességet: — Nézzük meg a kiskacsámat.

Megnéznék lopva, mint az álmok, s a szomszédasszony így szólna: — Mint a rózsa — és a szívére tenné a kezét.

Jaj, az élet olyan nagy folyam, s minden habnak története van."

Tehát a tétel: az élet folyam, s minden habnak története van. Az író feltehetően eredetileg csupán a fiatalasszony — s a maga — kíváncsiságának ábrázolására és igazolására fogalmazta meg, s aligha gondolt arra — írói alkatának ismeretéből következtetem —, hogy ezzel az egy mondattal egyben megvetette a novella kompozíciójának alapját. Rosszul mondom, illetve szegényesen, mert nemcsak a kompozíciót határozta meg, hanem felszabadította a pályát az írói mondanivaló számára, mi több, így tette lehetővé a novella megírását. A szomszéd asszonyka, bár csak a fiatalasszony képzeletében szerepel, a novella kezdetének egyik fő alakja, de egyszerre eltűnik a történetből, mint ahogy a hab belesimul a folyamba. Helyében egy másik hab kél, amelynek szintén története van, a kis cselédlányé, aki elhallgatta, hogy odahaza a falujában egy törvénytelen gyereke él. S mialatt az újabb történet elhullámzik előttünk, a fiatalasszony gyöngéd kíváncsisága már újabb habokat idéz s ver fel, egyet a férje elképzelt múltjában, egy másikat a maga elképzelt halála után. Az egész felszín állandóan ide-oda hullámzik, egy pohár vízben a tenger.

Külön megemlíteni való még, hogy az asszociációnak ez a hullámrendszere erőltetettség nélkül, könnyedén és természetesen működik, és minden motívum súlyának megfelelően fegyelmezett szép arányokban illeszkedik egymáshoz. A hangütés — a képzelt beszélgetés a szomszédasszonnyal, mely valójában a hősnő bemutatására szolgál — egy oldal hosszú, az ijedező visszapillantás férje elképzelt múltjára husz sor, a jövő szorongó felidézése, túl a síron is, tíz sor; múlt, jelen, jövő felrebbentése összesen két oldal. A többi a kis cselédlányé, a „hallgatag hattyúé".

„S fürdik a babácska; de mintha az anyja bőre is vele fürdene; fénylik és kipirul; pislog a babácska, s szinte észrevétlen pislog az anyácska is.

A cseléd a hattyút nyújtja oda: — Hát a hattyú hol marad? — kérdezi.

— Megfürdetjük, bizony, a madarat is — mondja a fiatalasszony. S a kicsi sikít, a madár néma, s a víz üveghangon cseng, amikor visszahull.

Kinn szél fúj, s idebenn a nagy bádogfazékból tódulnak a felhők.

— Ki hallott már hattyút beszélni? — kérdezi a fiatalasszony kíváncsian, és a gyerekére néz. — A kacsa azt mondja: kvá-kvá-kvá; a liba is beszél. De a hattyú?

— Hány éves a kisfiad? — kérdi hirtelen Annustól.

— Az én Lacikám? Kettő — feleli a lány.

No lám, kibeszélte a titkát, első szóra. Egy kicsit elpirult, igaz. De aztán ez is elmúlt. A kisbabát be is kell már takarni.

Betakarják, bekendőzik. De Annus még oda-oda sandít a hatytyúra, mintha őt okolná ezzel a hebehurgya beszéddel, mintha azt akarná mondani: — Lám, hogy kivallatta őt ez a néma jószág, amely mindig hallgat és hallgatózva ringatózik a vizeken."

Az utolsó helyzeti energiánál fogva tökéletes mondat költőien s hibátlanúl zár. Az egész novella öt oldal.

*

Gelléri a harmincas évek derekán rendszeresen eljárt hozzám, a Szabadság téri Florenz kávéházba, hetente kétszer-háromszor is, de volt úgy, hogy naponta hozott új novella-kéziratot. A „Befejezetlen mondat" utolsó kötetén dolgoztam akkoriban, mindennap pontosan reggel kilenc órától kettőig, egy irodai menetrend fegyelmébe szorítva kilátástalan jelenemet és jövőmet; jobb kéz felől a szomszéd asztalnál, melyet az asztalok közötti keskeny folyosó választott el az enyémtől, Illyés Gyula írta ugyanilyen szorgalmasan „A puszták népét". A két örökbecsű remekmű nyilván átszikrázott egymáshoz, és kiváló szerzőik is cserélgettek egymással egy-egy méla sóhajt, ám csak délelőtt 11 órától kezdve, mert Illyés csak akkor szabadult a Nemzeti Banknál viselt hivatalából. A meglehetősen üres kávéház semleges zörejei közepette, melyek nemigen jutottak el eszméletükig, a két szorgalmas író háborítatlanul dolgozhatott egészen addig a pillanatig, amíg a kávéház túlsó végén a szerénykedve kinyíló forgóajtóban meg nem jelent és tapintatos, de óriási talpain s fenyegetőn villogó szemüvegével a bocsánatkérés eleven szobraként asztalomhoz nem járult Gelléri Andor Endre, a kézirattal a zsebében. Egész nagy izmos teste, hatalmas mellkasa, vastag nyaka, pirospozsgás széles arca maga volt a fohászkodás, nem lehetett neki ellentállni. Megállt az asztalom előtt, úgy állt meg kézirata képviseletében, mintha ott sem volna. A világért sem akart volna munkámban megzavarni, de azért — miután már kint a Szabadság téren a nagy tükörablakhoz szorítva rövidlátó arcát, megbizonyosodott arról, hogy a helyemen vagyok — egy vértanú halálmegvetésével tette meg az utat előbb az utcán a kávéház forgóajtajáig, majd bent a kávéházban a forgóajtótól vissza a két hosszú sor asztal között az én asztalomig, hogy felajánlhassa haragomnak haladó testét és halhatatlan kéziratát. Megvesztegető volt.

Törölni — akár még papírra vetés előtt, akár után — nehezebb próbája az írói idegrendszernek, mint maga iz írás. Gelléri nem tudott. Innét bizonytalansága. Egy állandó munkatársra volt szüksége, aki hiányzó egyensúlyérzéke helyett kibillenti a műből a különc súlyokat és sallangokat; de hol találni olyan bíróra, aki ugyanúgy érti a mű szándékait, mint maga a szerző, s olyan hidegvérű tud lenni, mint egy sebészorvos. A cenzor ízlésének simulékonyan alkalmazkodnia kell az idegen egyéniséghez, hogy meg ne sértse a mű szervezetét, s ugyanakkor kíméletlen legyen a szómágia megvesztegető fogásai iránt; a legszebb hasonlat is, csakúgy, mint egy önmagában tökéletes drámai jelenet, ha nincs a helyén, felborítja a mű érzékeny egyensúlyát.

Gelléri művészi indulatai nyakló nélkül lökték ki világra a szebbnél szebb lírai és etikai látomásokat (önéletrajzában egy odavetett mondatban elmondja, hogy apja ezer novellája kéziratát égette el, mert az udvaron egy ládában túl sokáig hevertette őket), de arányérzéke tíz közül talán egyben dolgozott hibátlanul, a többi bukfenc maradt. Nem csoda, hogy elveszetten szaladgált a világban, sokdioptriás vastag szemüvegén át kétségbeesetten kutatva a jó mentort, s hogy nem volt olyan ismerőse, akit akár az utcán is, hóban-fagyban meg ne állított volna, hogy felolvassa neki legújabb kéziratát.

Időnként maga fölé fogadott egy-egy állandó korrektort, akihez hosszabb időn át a kutyahűség szenvedélyével ragaszkodott, megmutatva neki minden, vagy majdnem minden frissen termett kéziratát, persze nem mulasztva el azért többi ismerősének és barátjának az útjába akadó többé-kevésbé értő fülét sem. Az állandó korrektor nehéz helyzetben volt, mert hiszen óvást kellett emelnie a sok sikerületlen kísérlet, a kéziratok nagyobb része ellen, s ilyenkor természetesen gyakran ellentétbe került az utcai futó kritikusok véleményével. Nem csoda, ha Gelléri hosszabb-rövidebb idő múltán a számtalan visszautasítás után fellázadt a tiltó mutatóujj ellen, tán meg is gyűlölte. S ilyenkor — érthető! — szétnézett a világban, s új cenzort keresett.

Így került el hozzám a Florenz kávéházba. Nagy megtiszteltetésnek tartom, hogy teljes két évig felmondás nélkül kitartott mellettem, sőt hogy cenzori hivatalom felfüggesztése után sem vonta meg tőlem barátságát. Pedig megvesztegethetetlen igyekeztem lenni a mű circei csábításának, s a szerző mackó-varázsának minden kísértésével szemben. Igaz, annyival könnyebb volt a dolgom, hogy cenzor-elődöm nem sok kímélethez szoktatta szegény Gellérit; minden kéziratát könyörtelenül belegyömöszölte a saját lírai ízlésének Prokrusztész-ágyába, s addig nem nyugodott, amíg többszöri, elve reménytelen átírás után, amelyben ő maga is tevékenyen részt vett, a megerőszakolt novella végül is a papírkosárba nem húzódott. A Gelléri novellákat olvasgatva még ma is meg tudnék jelölni egy-egy jelzőt, hasonlatot, sőt egy-egy lelkendező interpunkciót is, amely félreérthetetlenül ennek az erőszakos barátságnak a kézjegye.

Ami ennek a nagy írónak — mert hiszen a legnagyobb magyar novellisták közé tartozik — az erénye, az egyben a fogyatékossága is: a képzettársításnak a gyorsasága és szertelensége. Értem ezt mind a nyelvi kifejezésre, mind a meseszövésre. Ahol a fantáziája célba talál, ott remekek születnek. Egy emberhez hasonlítanám, aki éjszaka álmában pusztán karjai lengetésével és teste súlypontjának ösztönös finom helyváltoztatásával bármikor fel tud emelkedni a levegőbe s átrepülni Amerikába, de ha ébren egy volán mellé ültetik, menthetetlenül nekimegy a legközelebbi sarokkőnek.

Az alvarepülő biztonságából páratlan pontossággal születnek a költői képek, például egy szerelmes, de még ellentálló lány rejtett szűzi haragjának leírására:

„Lehunyt szeme alól szivárognak a könnyek, mint a kígyók az alvó virágoskertből."

Vagy hogy jeleníti meg játékosan, utolérhetetlen gyöngédséggel a könnyű szívvel, fölényesen elviselt szegénységet:

„El sem mondhatom, milyen szívvel tértem haza a szabótól, akinek pincéjében a nyomor átalakul macskává, simogatják s eljátszanak vele."

S hogyan az egyik legnagyobb gyermeki tragédiát, magában a képben is a gyermeki fantázia menetét követve:

„De az én apám nem szeret engem — fekete erdő az apám, nincsen benne utam."

S ha azt olvassuk, hogy:

„Megbántották, határozottan megbántották. Mintha egy pincér elébe hozná a bántó szavakat."

ki ne értené meg azonnal a hasonlat bajusz alatti somolygásából, hogy egy kocsmából hazatérő részeg ember méltatlankodó motyogását hallja.

Van a bicskának szeme? Hegyes a kígyósziszegés? A szem lehet-e hegyes? E három logikus képtelenség és három érzékszervi, tapintási, látási és hallási képzetek összevonásából egy breugheli kép keletkezik:

„Kiszúrom a szívedet — és bicskát nyit rám, annak pedig olyan hegyes szeme van, mint a kígyósziszegés."

Vagy hogy magyarázza meg s békíti ki egyben az embert — a köznapi beszéd szívhez szóló egyszerűségével, s az elkerülhetetlen közös végre utalva — a váratlan halál iszonyatával:

„ — Hja — ingatom a fejem — jó anyósom: föltámad az emberben a halál, s így szól: Jó reggelt! Jó estét! Jó éjt! — mármint amikor jön. Vagy kikél a betegségből, s leszúrja késsel az ember életét."

S figyeljünk ugyanebben a mondatban nyelvének páratlan tömörítő erejére: a halál „kikél a betegségből", s megjelenítő képességére: „s leszúrja késsel az ember életét".

Vagy másutt a meghatottság ábrázolására:

„Ej, az embernek vissza kell nvelnie a szívét, ha erre gondol."

vagy egy vaskos káromkodás közérthető kicsinosítására:

„Öcsém, azt (csinálok), amit akarok, menj a bányába!"

Vagy a háború pokoli látomására, amelyhez foghatót keveset írtak a világirodalomban is:

„No, mármost betesznek téged egy fedezékbe; kuksolsz, pattognak a gránátok, mint tűzön a kukoricák; jön az éjszaka; csendes minden, mint a kripta. Aztán vörös lesz a haja az éjnek; mint a veszett kutyák csaholnak az ágyúk; jajgat, mint a bolhás majom, a gépfegyver, már egyiknek-másiknak leesik a füle a nagy zajban, s akkor jön az igazi ordítás, olyan az, olyan, mintha dirib-darabra szakadva utolsót vonítana emberhangon a föld, aztán fájdalmában nekedrohanna az egész. ... De akkor jön az igazi: az emberi pofák; a fenét: lófejek azok, a sírból kitörők, ebek, farkasok, vércsék, sakálok. S ha az egyiknek leütötted a fejét, a másiknak máris rohan rád a kése, s jó, ha véletlenül nem a sajátságosod üt agyon. Igaz, aztán lecsendesül minden. Ha az ég szakadna be, azt se hallanád. A lábadnál, ha valami hiányzik: találsz mindent: fél szem; külön nyak; ha kopasz vagy: hajat, parókához. Rossz a gyomrod: van ott annyi bél, amennyit csak akarsz. Itt-ott még ég egy-egy emberi gyertya, aztán kialszik. Csend és sötétség."

Mondjam, hogy az öntudat alatti indulatok tenyészete a mai ún. legmodernebb nyugati irodalomban is ritkán kap olyan meggyőző ábrázolást és akkor is többnyire jóval kisebb felidéző erővel, mint ennek a negyed századdal ezelőtt maghalt fiatal írónak a munkájában? S emlékeztessek arra, hogy ifjúi műve — ha tervezésben és a végrehajtás radikalizmusában nem is mérhető például Proustéhoz vagy Kafkáéhoz — de még csak a pálya kezdetén topogott, s ő maga még nem érte el azt a negyvenéves korhatárt sem, ahol a prózaíró megszületik. Nem vagyok soviniszta, még nyelvünk képviseletében sem — s mi haszna is lenne belőle szegényes prózairodalmunknak? —, és hírről és dicsőségről is van néhány sanda gondolatom, de szívesen pörlekednék — ha lehetne — a sorssal, amiért a magyar nyelvnek ezt az ifjúsági diszkoszvető bajnokát idő előtt leállította. Erőszakot kell tennem magamon, hogy ne szaporítsam tovább az idézeteket... minek tenném? Fiatal prózaíróink bosszantására?

Írni azonban a világnak csak azokról a dolgairól tudott, amelyeket írói szervezetébe véglegesen áthasonított, mondhatnám azt is, amelyeket maga talált ki. Megadott feladatok elvégzésére nem volt alkalmas; lehet, hogy a tollforgatói gyakorlat hiánya tette, s idővel ebbe is beletanul, lehet, hogy alkati képtelenség. A prózaírónak, mint a színésznek, sokféle szerepet kell eljátszania, s akárhányszor testétől idegen bőrbe bújnia, hogy három térfogatban kidolgozhassa a maga epikai látomását; ördögnek is, angyalnak is kell lennie, sőt, ami még nehezebb, felöltenie a lét közbülső, közömbösebb formáit is, hogy megérthesse és közvetíthesse a világot; lehet, hogy Gelléri ezt nem bírta volna erővel, s regényre nem futja a tehetségéből. Egy alkalommal mint a „Gondolat" rövid éltű irodalmi szerkesztője arra igyekeztem rávenni, készítsen egyik nagyüzemünkről egy irodalmi szociográfiát, vagy legalábbis valami ahhoz hasonlót. Gelléri hirtelen kimaradt a Florenzből. Egy idő múlva véletlenül összetalálkozván vele, pirult, restelkedett, harsogva édesen nevetett saját zavarán. S másnap már hozta is a cikket.

Gyanús volt. A tanulmányban hemzsegtek a Gelléri-féle novella alakok, vérbő óriások, s pókhálóból szőtt álmodozók. Kételkedni kezdtem saját tapasztalataimban és szememben. Hova lettek a pesti prolik? A Láng gépgyár tudtom nélkül elhagyta volna helyét s a mennybe emelkedett, az Úr trónusa mellé? — Nem jó? — kérdezte Gelléri izzadva és szorongva. Megkeményítettem szívemet. — Kint voltál te egyáltalán abban az üzemben?

A tájékán sem járt természetesen, csak kifogyhatatlan fantáziájával és gyöngéd szívével. Szégyenkezve visszavette kéziratát, de hogy ne fáradt légyen hiába, rögtön átnyújtotta az ugyancsak aznap írt „Pirók" című novellát. Ami a szociográfiai tudományban hamis volt, az itt sugárzott.

Nem érdeklődésén, s természetesen nem is rokonszenvén múlt, hogy nem ment ki a nagyüzemi munkások közé. De optimizmusa nem érvekből s adatokból táplálkozott, hanem az életerő s az élet szeretetének sokkal mélyebb rétegeiből, melyekhez az értelem manapság egyre kíváncsibban s gyanakvóbban nyúl, mert nem találja magyarázatukat. Hogy okoskodnék ki az önarcképből, melyet maga előtt

lát: egy embert, kinek jobb keze nem tudja, hogy mit csinál a bal, amazzal házat épít, ezzel felgyújtja, s piccasói dupla orrokkal s a belső koponyafalból kidudorodó szemekkel szagolja és nézi a tűzvészt. Gelléri alkatánál fogva elszántan optimista volt, legtragikusabb írásai is erről tanúskodnak, s csak egyfajta intellektuális gyávaság óvta meg attól, hogy vétkezzék természete szerint. Érvek helyett beérte a szánalommal. A bűnbeeséstől vaksi emberszeretete óvta meg, az vitte a baloldalra is.

De ha nem mert is szembenézni az eredendő bűnnel, írói apparatúrájával minden híradást fel tudott fogni, mely az ember sorsáról szólt. Felfogta, s tovább is adta. Néha csak egy hasonlat vagy egy kép rezzenésével, néha egy világítótorony forgó lámpájával. Meg tudta írni az emberi gonoszságot és kegyetlenséget is, tehát nyilván ezek a tekercsek sem hiányoztak készülékéből. Nem rettent vissza a gyilkosokkal való szembesítéstől sem, sőt egyik háborús elbeszélésében — s épp abban, amelyben a már idézett pokol-látomást írja le — egy kémkedő paraszt megkínzatásáról is beszámol; képzelete, sajnos, itt sem hagyja cserben. „A szegény szörnyek"-ről szóló novellája tíz oldalán egy rémregényre való szörnyeteget és szörnytettet gyűjt össze: tüdőbajos részeges apát, csapszékben meztelenül táncoló anyát, egy tolvaj fiút, aki elveszti a szemevilágát, egy másikat, nyavalyatörőset, aki állatokat kínoz, vérfertőzést a testvérek között, s végül kettős testvérgyilkosságot s egy öngyilkosságot, nem szólva egy mellékszerepben rángatózó nimfomániás lányról, aki nem is tartozik a családhoz. Egy Dumas-nak, egy Sade-nak is sok volna. S noha szinte bizonyosra veszem, hogy semmilyen öröklődési törvényt vagy tételt nem akart igazolni, oly természetes könyörületességgel vonja ki a bűnösöket az erkölcsi ítélkezés alól, mintha egy idegen égitestről hozta volna le őket, mutatóba. Védekezzék ellenük a társadalom érdekei és belátása szerint, az író — bár megrendülten — csak a riasztó hírt hozza róluk. Gondolom, ezzel el is végezte társadalmi feladatának egyik jelentős részét. S minthogy a múzsák megbízását is teljesítette, a többiért már csak önmagának tartozik számadással.

De nem volt pártatlan. Bár látható öröme telt az életkedv erőteljes vitáiban s összeütközéseiben, rokonszenve a gyöngékhez és az elesettekhez húzott; így lett, talán akarata ellenére, politikus íróvá is. Egyik híres novelláját, az „Ukránok kivégzését", melyet Sallai és Fürst emlékének szentelt, életművét lapozgatva csak mostanában olvastam el, megvallom, kissé félve attól, hogy a politikai szándék propagandává laposítja. Fölösleges félelem volt, az írót művészi ízlése és mesterségbeli ravaszsága simán átvezette a buktatókon. Mintha a tulajdonképpeni témát egy körtükörben mutatná be, melynek fókuszában, gyorsan váltogatva egymást, a témának csak a távoli eredői tűnnek fel, egymást kisegítve és magyarázva: egy óbudai Demoszthenészt látunk egy utcai csoportosulásban („bátor és eszes fecsegő", mondja róla Gelléri), majd egy jókedvűen nyomorgó szabó története következik, akit lopáson értek, végül — óvatosan közeledve a témához — megismerkedünk az elbeszélő családjával, mely ugyancsak ukrán eredetű s ekkor ugyanolyan szegény volt, mint a most bíróság előtt álló két ukrán lázadó. A körképnek ez a szelete két újabb ere-

dőre bomlik: az egyikben a lázadó fiú áll szemben a zsarnok apával, a másikban elvonul előttünk a zsarnok apa története, ki ifjúságában, mikor még szegény volt, maga is lázadozott a cár ellen, s majd hogy börtönbe nem zárták. S ezzel be is fejeződtek az előkészületek, az expozíció: az egyéni sorsok sugalmazó ábrázolása felkeltette érdeklődésünket — figyeljük meg, mily közérthető társadalmi és lélektani sémák segítségével! —, s öntudatunkban mintegy varázsütésre a zsarnok apa azonosul az elnyomó hatalommal, a lázadó fiú a két kivégzendő ukránnal. A fő téma, a kivégzés közvetlen közelébe kerültünk.

Az író jó ízlésére vall, hogy ezt sem direkt adásban kapjuk, a körtükör további forgatása révén a környezet, a már ismert mellékszereplők lépnek újra színre. Egyre drámaibb jelenetekben. Az ablakok alatt egy szakasz acélsisakos katona vonul el az utcán. Az apa bejelenti a családnak, hogy az ítéletet a rádió is közvetíteni fogja. A rádió egyelőre zenét sugároz. Az óbudai Demoszthenész kegyelmi kérvényre gyűjt aláírásokat, s összeütközik az aláírását megtagadó apával, aki egyben háziura (sic!). Egy megjegyzésével kibontja az ellentétet apa és fiú között. Az apa összeütközik a fiúval. Az utca tele rendőrséggel, géppuskás csendőrséggel. A rádió rendszertelenül közvetít, eltér a műsortól. S amikor végül is bemondja az ítéletet, s az apa diadalmasan keresztbefont karokkal kiáll az ablakba, a szelíd anya pedig két gyertyát gyújt az elítéltek lelkiüdvéért, az elbeszélés úgy ér véget, s a háttérben, az akasztófa alatt álló két ukrán attól válik főszereplővé, s tragikai nagyságuk attól közérthetővé, hogy sorsuk közsorssá, alakjuk a kisemberek meghitten ismerős egyéni alakjaivá lényegült át.

*

Egy délelőtt úgy nyitott be a Florenzbe, hogy már a forgóajtóból rámnevetett, jókedvű széles arcával, villogó szemüvegével végignevette a két sor asztal között az asztalomig vezető hosszú folyosót.

Előző este becsípett, és hazafelé menet késő éjjel, vagy talán már hajnal felé gyalog kelt át a téli Margit-hídon. A villamosok már nem jártak, az egész behavazott híd, ameddig a szem ellátott, néptelen volt, mindössze a túlsó járdán ingadozott, Buda felől Pest felé jövet egy magányos, ugyancsak beszeszelt alakzat. Ez hirtelen elcsúszott, elesett.

Gelléri megállt. — Oppá — kiáltotta át, diadalmasan hahotázva a túlsó járdára. — Ön seggre esett!

De alig hagyta el a szó az ajkát, ő maga is elcsúszott, s a fenekére ereszkedett. Ketten ültek most már a téli éjszakában a néptelen Margit-hídon, az egyik az egyik járdán, a másik a másikon, és az úttesten át szemrehányóan nézegették egymást. Ma is ott ülnek, ha meg nem haltak.

Sajnos, egyikük bizonyos, hogy meghalt, s korunk élvezetes történelmi játékai közepette a másiknak sem volt túl sok esélye arra, hogy életben maradjon. De akkor s ott a Florenzben a fiatal Gelléri olyan harsogó kacagással és háboríthatatlan jókedvvel mesélte el ezt a kis történetet — melyet talán abban a percben talált ki kistexti irodájából a Florenzbe jövet —, mintha örökké akarna élni. Nemcsak

írásaiban, életében is derülátó volt — amennyire egy értelmes és érzékeny ember az lehet —, s bár borús óráiban ritkán találkoztam vele, úgy tudom, törhetetlen életkedve haláláig sem apadt el. Pajzsmirigytúltengéses és asztmás volt, de még betegségeiből is csak bizalmat merített, hogy hátha „jobb íróvá teszik". Közös sétáinkon az óbudai hegyekben vagy a Farkasréten a táj visszhangzott nevetésétől, s édes szép feleségének gyöngyöző visszhangjától, jókedve éppoly csillapíthatatlan volt, mint étvágya. A kirándulásokról hazajövet néha felmentünk a lakására, egymaga „bevágott" egy lábas paprikáskrumplit.

Lehet, hogy — közvetve — étvágya, azaz életkedve ölte meg. Négyévi munkaszolgálat után Monoron, Aszódon, Nagykátán, mely alatt haza-haza szökve vulkanikus munkastílusában tovább dolgozott, a nyilasok 1944. november 28-án a Vörösmarty utcai iskola gyűjtőhelyéről elhurcolták és az utolsó Eichmann-féle vonattal Nyugatra szállították. Három nappal előbb, november 25-én beszélt utoljára feleségével; most már nem visznek ki, mondta, állítólag bizakodva; de ha kivinnének, nem látsz többé. Günskirchenben még megérte a felszabadulást, de úgy mondják, már teljesen legyöngülve, csonttá fogyva. Nem szívesen képzelem el az arcát. A még lábon járókat egy amerikai kórház felé indították, a menet útközben egy konzervszállítmánnyal találkozott, s Gelléri az élethez való iszonyú ragaszkodásában túlbecsülte szervezete teherbírását. Más hírek szerint tífuszban halt meg vagy egy hídról a folyóba lőtték.